

SIFAT (النعته) VA UNING XUSUSIYATLARI

Mustafojeva Nargiza Ikrom qizi

Arab filologiyasi kafedrasida 1-kurs magistranti

Ilmiy rahbar: dot.Qosimova Sarvinoz

Annotatsiya: Ushbu maqolada arab tilida tobe bog'lanishni hosil qiluvchi birlik sifat va uning vazifasi, ot bilan bog'lanishi hamda ularning so'zlashuv uslubida voqelanishi masalasi yoritiladi.

Tayanch so'zlar. Sifat, aniqlovchi, tobe bog'lanish, so'zlashuv uslubi.

Annotation: In this article, the issue of the singular adjective that forms the subordinating conjunction in Arabic and its function, the connection with the noun, and their manifestation in the manner of speaking is discussed.

Keywords: Adjective, determiner, subjunctive connection, speech style.

KIRISH

Barchamizga ma'lumki, arab tili grammatik qurilish jihatdan bir muncha murakkablikka ega. U o'ziga xos murakkab qoida va uslublarni o'z ichiga oladi. Arab tili boshqa tillardan o'ziga xos ifoda uslubiga boyligi bilan ajralib turadi ya'ni so'zamol til hisoblanadi. Uning grammatikasi tarixi uzoq o'tmishga borib taqaladi.

Grammatik xususiyatlarning o'ziga xos tomonlaridan biri bu so'zlarning o'zaro to'rt holatga ko'ra moslashuvi hisoblanadi. تتبع so'zi (ergashmoq izidan bormoq) fe'lidan olingan bo'lib ergashuvchilar degan ma'noni anglatadi, Ular o'zi ergashib kelayotgan so'zga moslashganligi uchun ham shunday nomlanadi.

Arab tilida moslashuvchi so'zlar 4 ga bo'linadi¹:

1. النعت (sifatlovchi aniqlovchi)
2. التوكيد (ta'kidlash va kuchaytiruv)
3. البديل (izohlovchi)
4. العطف (bog'lovchi)

ADABIYOTLAR TAHLILI

Arab tilidagi tobe bog'lanishning hosil qilinishi o'ziga xosligi bilan boshqa tillardan ajralib turadi. Tavobelarning turlarga ajratilishi borasida Kufa va Basra maktablari bir muncha ixtilofda bo'lishgan. Birgina moslashgan aniqlovchi termini ham uch xil nomda qo'llanilgan bolib: الوصف, النعت, الصفة, ularga turli olimlar turlicha ta'rif berishadi. النعت terminini asosan, Kufiylar, الوصف, الصفة terminini esa Basriylar qo'llashgan.² Masalan, Ibn Hishom shunday deydi: "Sifat bu o'zi

¹ حفنى ناصف. دروس النحوى. مصر. 2007.

² د. محمود سليمان ياقوب . التوليع في النحو العربي. كلية الأدب – جامعة طنطا. 2005\2006.

ergashgan soʻzdagi maʼnoga yoki unga aloqador boʻlgan maʼnoli birikmaga dalolat qilib, uni aniqlab, toʻldirib keluvchi ergashuvchidir.”³

Ibn Molik esa quyidagicha taʼriflaydi: “Sifat bu oʻzidan oldin kelgan soʻzning belgisidir”.

Ibn Oqil “ Sharh-ul-Bayt” da yozishicha : “Sifat shunday taʼriflanadi : ergashuvchi, oʻzi bogʻlangan soʻzning sifatlaridan birini bayon qiluvchidir”.

Sifat bu – predmet belgisini bildiruvchi soʻzlar turkumi. Grammatikada belgi soʻzi keng tushunchali boʻlib, u belgini rang turi, hajm, shakl, koʻrinish, xususiyat va shakliga koʻra bildiradi: qizil, keng, yoqimli va boshqa.

Bugungi kunda ushbu tobelanish qoidasiga soʻzlashuvda maʼlum darajada rioya qilinmaydi. Bu mavzu esa Pat-El(2009,2017), Stokes(2020), Prochazka(2021) tomonidan tadqiq etilgan.

NATIJA VA MUHOKAMALAR

Tobe bogʻlanishni hosil qiluvchi birliklar(tavobe) asosiy vazifasi shundaki, oʻzi ergashgan otning maʼnosini toʻldirib, izohlab, aniqlab keladi va ularning barchasi jins, holatda kelishikda(erob) ergashadi yaʼni moslashadi.

الصفة(الصفة) - Bu arab tilidagi moslashgan aniqlovchi boʻlib, oʻzbek tilidagi sifatlovchi aniqlovchiga toʻgʻri keladi.

Sifat oʻzi tobelanib kelayotgan soʻzni izohlab, aniqlab chegaralab keladi. Masalan, telefon deganda koʻz oldimizga hamada qandaydir telefon shakllanadi, ammo unga bir sifat qoʻshilsa, qizil telefon yoki Samsung rusumli telefon deganda tasavvurimiz yanada oyndilashadi hamda umumiylikka ega boʻladi.

Arab tilida sifat tobelanishni taʼminlash yaʼni grammatik qurilishni toʻgʻrligini hosil qilish bilan birgalikda lingvopragmatik xususiyatlarni aks ettirishgayam xizmat qiladi.

Sifat oʻzi tobelanib kelayotgan soʻz bilan toʻrt holatga koʻra tobelanadi: sonda, jinsda, holatda, erobda.

Arab tilida sifat asosan yasama soʻzlar boʻlib ular quyidagilar ifodalanib keladi:

1- Masdar bilan : هو رَجُلٌ ثِقَةٌ أَي : موثوق به - U ishonchli odam

أنت رَجُلٌ عَدْلٌ أَي : عادلٌ - Sen aodatli odamsan.

2- Koʻrsatish olmoshlari bilan :

bu koʻchani koʻrdim - شاهدتُ هذا الشارع

Oʻsha oʻqituvchilar arab oʻlkalariga qaytishdi. - رجع أولئك المعلمون إلى البلدان العربية

3- " sohibi, egasi maʼnosini anglatuvchi bilan :

Ilm egasi boʻlgan inson keldi. - جاء رَجُلٌ ذُو عِلْمٍ أَي : صاحب عِلْمٍ

Bu xatni fazilatli ayol yozdi. - كتبت امرأة ذات فضلٍ هذه الرسالة

³ابن هشلم الأنصلي..أوضح المسالك.سعودية 1406.ص3

4- Nisbiy olmoshlar bilan :
ذَهَبَ الرَّجُلُ الَّذِي اجْتَهَدَ أَي : المجتهدُ - Tirishqoq inson ketdi

5- Aniqlanmishning soni ifodalashda son bilan :
مَاتَ رَجَالٌ أَرْبَعَةٌ - To'rt kishi o'ldi.

6- Nisbiy sifat bilan :
رَأَيْتُ رَجُلًا دِمَشْقِيًّا - Damashqlik insonni ko'rdim.

7- O'xshatish, sifatlovchi otlar bilan:
رَأَيْتُ رَجُلًا أَسَدًا أَي : شجاعًا - She'r kabi (doviyurak) insonni ko'rdim.

8- "ما" bilan:
أَكْرَمَ رَجُلًا ما - Insonni shunchalar hurmat qilginki..
Bu yerda "ما" to'siqsizlikni, bo'rttirish ma'nosini ifodalaydi⁴.

9- "كلّ و أيّ" so'zlari bilan :
أَنْتَ رَجُلٌ كَلُّ الرَّجُلِ - Sen insonlarning insonisan (zo'risan)
جَاءَنِي رَجُلٌ أَيُّ رَجُلٍ أَي : جَاءَنِي رَجُلٌ أَيَّمَا رَجُلٍ - Mening oldimga shunchalar zo'r odam keldiki..

Yuqorida sifatning tobelanish masalari yoritildi. Ma'lumki, og'zaki nutqda Grammatik qoidalarning qo'llanishda o'zgarishlar yuz beradi. Arab tilidagi aniqlovchili birikmalarning tavsifi 3 qismga bo'lgan holda ko'rib chiqilgan:

- sifatning doim otdan keyin kelishi;
- jins kategoriyasiga ko'ra ot va sifatning to'liq moslashishi;
- aniqlik ,noaniqlik kategoriyasi otning holatiga muvofiq tarzda sifatda ham aks etishi.

Lingvistikaning tipologik tadqiqotlarida sifat otdan oldin ifodalanishi ko'proq ekanligi ko'rsatiladi. Masalan, turk tili, fransuz , ingliz , hatto semit tillar oilasiga kiruvchi ibroniy tillarida ham sifat otdan oldin ifodalangan holda aniqlovchili birikma hosil qiladi.

Arab tilida esa oldin ot undan keyin uning moslashgan aniqlovchisi to'liq otga tobelangan holda ifodalanadi.

Artikl birligi mavjud tillarda ot va sifat ifodalanganda artikl quyidagicha ifodalanish holatlari bo'ladi:

- a)artikl, ot+ art.sifat
- b)art.ot+sifat

⁴ مصطفى الغلابيني. جامع الدروس العربية-دمشق.2010

c)ot+art.sifat

Ko'p tillarda b kategoriya holati ko'p ifodalanadi, ammo arab tilida a kategoriya ya'ni otda artikl ifodalansagina, sifatda ham aks etadi.⁵

Arab tili shevalarining kam sonlilaridagina so'z tartibi ya'ni ot va sifat kelish tartibi buzilgan holatda qo'llaniladi. Masalan, kipr arabchada bunga sabab esa yunon tili ta'sri ekanligi ko'rsatiladi:

بيت الخبير (al-xibir bayt) – katta uy⁶

Bugungi kunda ushbu qoidalarining bir muncha o'zgarish holati kuzatiladi. Masalan so'z tartibining o'zgarishi, Maltada:

الفقيرة المرأة – kambag'al ayol

Sanoda: كبير ولد – Katta bola

So'z tartibining teskari o'zgarishi boshqa bir nechta navlarda ham tasdiqlangan, lekin odatda juda kam sonli sifatlar ro'yxati bilan cheklangan. Bu sifatlar chet eldan kelib chiqqan va morfologik jihatdan o'zgarmasdir, ya'ni ular kelishilgan va sonni ko'rsatmaydi.⁷

Jinsda moslashuv qoidasi ham ayrim shevalarda nisbiy sifat "i" tarzida talaffuz qilinganligi asosida farqlanmaydi.

Shuningdek, jinsga moslashuv qoidasida arab tilidaba'zi sifatlar ikkala jinsda ham farqlanmaydi ya'ni bir xil shaklda qo'llaniladi:

فَخُور (sabr qiluvchi, sabrli), صَبُور (mag'rurlanuvchi), فَاعِلٌ "qolipidagi ma'nosidagi sifatlar: شَكُور (shukr qiluvchi), رَشِكِي (rashkchi)

جَرِيح (jarahotlangan), فَاعِيلٌ "qolipidagi majhul nisbat sifatdoshi ma'nosidagi sifatlar: قَتِيل (o'ldirilgan), بَوْغَال (bo'yalgan),

مَبْسَم (doim kulib turuvchi), مَبْسَم (doim kulib turuvchi), مَبْسَم (doim kulib turuvchi), مَبْسَم (doim kulib turuvchi), مَبْسَم (doim kulib turuvchi)

مَبْسَم (doim kulib turuvchi), مَبْسَم (doim kulib turuvchi), مَبْسَم (doim kulib turuvchi), مَبْسَم (doim kulib turuvchi), مَبْسَم (doim kulib turuvchi)

مَبْسَم (doim kulib turuvchi), مَبْسَم (doim kulib turuvchi), مَبْسَم (doim kulib turuvchi), مَبْسَم (doim kulib turuvchi), مَبْسَم (doim kulib turuvchi)

⁵ Plank, Frans. Double articulation. In Frans Plank (ed.), Noun phrase structure in the languages of Europe, Berlin & New York: De Gruyter. 2003. 337–395b.

⁶ Walter, Mary Ann. Cypriot Maronite Arabic. In Christopher Lucas & Stefano Manfredi (eds.), Arabic and contact-induced change, Berlin: Language Science Press 2020. 159–174b.

⁷ Stefan Prochazka. Towards a typology of attributive adjectives in Arabic dialects/ Language Typology and Univers. 2022

Yuroqidagi 5 vaznlarning muannas va muzakkar jinslari bir xil holatda bo'ladi: *رَجُلٌ غَيُورٌ, إمرأة غيور, رجلٌ جريحٌ, إمرأة جريحٌ* kabi

Ba'zi sifatlar faqat ayol jinsiga yoki hayvonlarga xoslangan holda qo'llaniladi. Shu sababdan ular ot bilan grammatik birlik olgan holda moslashmasa-da, uning ma'nosi tobelanib kelayotganini ko'rsatadi. Masalan *حامل*(homilador) sifati muannaslik kategoriyasi olmagan holda tobelanib keladi. (faqat ayol jinsga xoslanganligi sababli).

Ammo bugungi, kunda mag'rib lahjalarida *حبلَة* (muannaslik kategoriyasini olgan holda) shaklida qo'llaniladi.⁸

XULOSA

Arab tilidagi tavobelarning vazifasi nafaqat grammatik qurilishda tobe bog'lanishni hosil qilish balki, gapning umumiy ma'nosini aniqlash va izohlash hamda chegaralashdan iboratdir. Shu sababli tobe bog'lanishni hosil qiluvchi birliklarni pragmatic jihatdan ham bir guruhga kiritish mumkin. Tobe bog'lanishni hosil qiluvchi birlik o'zi tobelanib kelayotgan birlikka bilvosita yoki bevositika tobelanib keladi.

Shuningdek, og'zaki nutqda sifatning tobelanish va tartibiga oid o'zgarishlar mavjud bo'lib, ularga ichki til sabablar: boshqa tillarning ta'siri, geografik joylashuv, talaffuz kabilar yuzasidan sodir bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Ritt-Benmimoun, Veronika & Stephan Procházka. Female issues in Arabic dialects: Words and expressions related to the female body and reproduction. *Estudios de Dialectología Norteafricana y Andalusí* 13. 2009.
2. Plank, Frans. Double articulation. In Frans Plank (ed.), *Noun phrase structure in the languages of Europe*, Berlin & New York: De Gruyter. 2003 .337–395b.
3. Stefan Prochazka. Towards a typology of attributive adjectives in Arabic dialects/ *Language Typology and Univers*.2022
4. Walter, MaryAnn. *Cypriot Maronite Arabic*. In Christopher Lucas & Stefano Manfredi (eds.), *Arabic and contact-induced change*, Berlin: Language Science Press 2020. 159–174b.
5. ابن هشام الأنصاري. أوضح المسالك. سعودية 1406. ص 3.
6. د. محمود سليمان ياقوب. التوليع في النحو العربي. كلية الأدب – جامعة طنطا. 2005\2006.
7. مصطفى الغلاييني. جامع الدروس العربية. -دمشق. 2010.
8. حفنى ناصف. دروس النحوى. مصر. 2007.

⁸ Ritt-Benmimoun, Veronika & Stephan Procházka. Female issues in Arabic dialects: Words and expressions related to the female body and reproduction. *Estudios de Dialectología Norteafricana y Andalusí* 13. 2009.